

Neki uzroci neuređenosti vojvođanskih sela

Vojislav Đurić:

Za razliku od gradskog stanovnika koji se dosta udaljio od prirode, seljak odvajkada živi u prirodnoj sredini, ne misleći mnogo o tome kako da tu sredinu »kultivira«. Selo se vekovima odupiralo proizvodima civilizacije (a naročito »industrijske«). Danas je, doduše otpor nešto slabiji, ali je još pre-rano zaključiti da ga uopšte nema.

Život seljaka i prirodna sredina sela izazivaju kod gradskih stanovnika oprečne predstave. Selo često izaziva pomisao na zablacenost, prašnjavost, nečistoću. Na drugoj strani, javljaju se i vrlo romantične predstave, koje se u prvom redu odnose na duševni mir, spokojstvo i život bez potčinjavanja hronometru. Ali, predstave o seoskoj idili i goblenskoj pastoralni vrlo brzo iščezavaju iz glava onih koji imaju prilike da naša sela upoznaju kao legla bolesti i drugih društvenih nedaća.

Dosadašnja istraživanja su pokazala da između neuređene životne sredine i povećanja vrsti i broja oboljenja postoji čvrsta veza.¹ Upravo je zbog toga uređenje ruralne sredine, kao i urbane, imperativ urbanističko-komunalnih službi u svetu, pa i kod nas.

U poslednje vreme postaje sve očevidnijom činjenica da su vojvođanska sela neuredna i zapuštena, iako su donedavna bila nadaleko čuvena po svojoj izgrađenosti, uređenosti i staranju meštana. Sanitarno-urbanistički organi navode takve primere koji se nikako ne mogu smatrati zadovoljavajućim, a samo su posledica nemarnosti stanovnika sela, ili pomanjkanja sredstava i stručnih službi.²

1. Gradsku sredinu karakteriše otuđenje od prirode, te se kao nužna posledica tog otuđenja javljaju respiratorna, digestivna i psiho-somatska oboljenja. U velikim svetskim aglomeracijama čest je slučaj da ove agresije dejstvuju združene, te tako izazivaju »gradsku bolest«, »bolest trgovačkih centara«, ili kako je još zovu »urbanita«. Suvišno predavanje prirodi, a to je čest slučaj s ruralnom sredinom. Demoklov je mač pa seljaci najčešće oboljevaju od TBC, astme, veneričnih i parazitskih oboljenja.

2. Veliki broj seoskih domaćinstava Vojvodine uopšte nema nužnika (u Banatu 30%, a u selima Kukuljevci i Martinci čak i 50%). U većini vojvođanskih sela ekonomski delovi dvorišta nisu odvojeni od stambenih, pa se njihova uređenost može naslutiti. Vojvođanska sela nemaju ni dovoljan broj uređenih vodnih objekata, a ni dovoljno zelenila. (O ovome se opširnije govorilo u izveštaju Pokrajinskog sanitarnog inspektorata **Problemi komunalne higijene u AP Vojvodini**, Novi Sad, 28. novembra 1963).

U izveštajima iz seoskih naselja Vojvodine uočava se: odsustvo zelenila (parkova, travnjaka, cveća), neuređenost trotoara (zablačeni, nepodzidani, nepopločeni, često u nivou sa kolovozom a neodvojeni od njega), zagušenost jarkova krajputaša, vrlo slaba, gotovo min-

Sada se radi na popravljaju takvog stanja u Vojvodini, pa ćemo pokušati da u ovom članku ukažemo na uzroke, koji su doveli do neurednosti vojvođanska sela.

KRATAK ISTORIJAT RANIJE UREĐENOSTI VOJVOĐANSKIH SELA

Vojvodina je od drugih naših krajeva više bila pod udarom osvajačkih težnji i kulture srednje Evrope; turska vladavina je u njoj trajala znatno manje nego u ostalim našim krajevima. Ovaj će momenat bitno uticati na kulturu stanovanja i kulturne navike u ovoj pokrajini.

Ako gledamo na geografska obeležja, Vojvodina je uglavnom ravničarska, s dosta podvodnih delova, bogata vodotocima, a vrlo siromašna šumama i kamenom.

Urbanistička rešenja naselja, pogotovo seoskih, bila su uslovljena raspoloživim građevinskim materijalom, odnosno stanovnik Vojvodine imao je na raspolaganju jedino zemlju i trsku, što je određivalo oblik i izradu stare vojvođanske kuće.³ Upravo zbog ovoga Vojvodina i nema starih, očuvanih spomenika arhitekture koji bi pružali jasnu sliku njene istorije (osim nekih starih rimskih naselja, građenih od tvrdog materijala).

Vojvodina je očigledan primer ukrštanja, difuzije i asimilacije najrazličitijih kultura, te je i sociološki gledano fenomen svoje vrste.⁴

Da bismo objasnili nekadašnju vojvođansku, a nadaleko poznatu, tradiciju uređenih naselja, potrebno je barem kratko razmotriti istorijsko-sociološke sticaje okolnosti, koji su delovali na naseljavanje vojvođanskog tla, odnosno na njegovo definitivno urbanističko uobličavanje u današnjem smislu te reči.

Pre turske najeзде, a i u njeno vreme, u Vojvodini je već postojao mali broj seoskih naselja, koja su nastajala i formirala se spontano. Krajnja neurednost i zablacenost u jesen i zimu, a zaprašenost u proljećnim i letnjim mesecima bila je odlika ovih sela. Seoske kuće su bile delimično pod zemljom; zapravo samo strehe tih zemunica su bile nad zemljom. Da u takvim selima uopšte ima živih ljudi moglo se oceniti jedino po visokim đermovima i po dimu koji se iz tih zemunica dizao. Svojim stanovnicima ove su zemunice pružale minimalan komfor, te su oni sve svoje vreme provodili napolju, rađeći na njivama.⁵ Tri su uzroka uticala na ovakvu izgradnju kuća i sela:

1. ekološki (nepostojanje drveta, kamena i sl.);

2. klimatski (kako su vojvođanske zime oštre, a ogreva nije bilo u dovoljnoj meri usled pomanjkanja šuma, ljudi su jedini izlaz iz takve situacije

malna, osvetljenost ulica, krajnje neuredne fasade kuća (neokrečene, nemalterisane), ograde su razvaljene, a kapije i gde ih ima u žalosnom stanju, groblja su razgrađena i zaparložena u korovu i travi, oseća se akutan nedostatak seoskih đubrišta, iz sela nije regulisan odvod vode itd.

3. Stare vojvođanske kuće su uglavnom pravljene od tzv. »naboja«, a krovna konstrukcija je oblagana debelim slojevima trske.

4. U Vojvodini, koja je vrlo malo sociološki ispitana, oseća se na svakom koraku isprepletenost raznih i po suštini često oprečnih kultura, običaja i navika (starosedelačka, turska, mađarska, češka, slovačka, rusinska, ruska, rumunska, hrvatska itd.). Ova činjenica znatno komplikuje sociološka istraživanja Vojvodine.

5. U monografiji **Vojvodina I** (izdanje Istorijskog društva u Novom Sadu, 1939) profesor Bukurov, u odeljku o postanku seoskih naselja Vojvodine, opširno govori o ovoj problematici. Naslanjajući se na iskaze putopisaca (Gernaha 1573. i Browna 1669), jer arhitektonskih spomenika iz toga doba nema, profesor Bukurov daje živu sliku tadašnjeg života u vojvođanskim selima.

videli u »ulaženju u zemlju«; ako se ovom dodaju i suva, topla ravničarska leta ovo »bekstvo u zemlju« je još obrazloženije);

3. socijalno-egzistencijalni (strah od Turaka uslovio je »sakrivanje« kuća i ljudi pod zemlju, jer su tako bili manje vidljivi za neprijatelja; s druge strane, permanentne ratne najezde, nagone ljude da često menjaju mesta boravka, te tako nemaju vremenske mogućnosti da dižu trajnije nadzemne kuće).⁶

Čim su uslovi to dozvoljavali, selo je izlazilo iz zemlje, a zemunice su zamenjivane kolibama. Ta sela su se odlikovala izrazitom neurednošću prostora, usled čega je u ondašnjoj Vojvodini bila visoka stopa smrtnosti stanovništva, uglavnom od tuberkuloze. Česte poplave i kiše stvaraju zablacene površine, a u letnjim danima stanovnici sela su se naprosto gušili u prašini. Voda za piće i kuvanje je bila površinskog porekla, pa stoga vrlo nezdrava i često zagađena.

Dolaskom Vojvodine pod austrijsku vlast (18. vek), vrši se intenzivno naseljavanje nemačkog živilja iz okoline Rajne, a istovremeno u Vojvodinu imigriraju Rusini i Slovaci, čija je kultura stanovanja na ondašnjem evropskom nivou. Austrijske vlasti su želele da u najvećoj ravnici Evrope stvore neprobojni bedem koji će sprečiti prodor Otomanskog carstva na sever. Naseljavanje Vojvodine srednjeevropskim živiljem, u cilju njenog ponemčavanja, bilo je prinudnog karaktera. U isto vreme, bežeći ispred Turaka, u Vojvodinu se doseljava i srpski živalj s juga, u nadi da će se jednog dana ipak vratiti u svoj stari zavičaj, kada turska opasnost prođe. Ovaj osećaj privremene prisutnosti u Vojvodini snažno utiče na izgradnju srpskih naselja, jer su imala privremen karakter, te se nisu odlikovala uređenošću i kulturnim izgledom.

Znajući da je gubljenje običaja, tradicija i materinjeg jezika od presudne važnosti za ponemčenje vojvođanskog živilja, austrijske vlasti su tokom prve četvrtine 18. veka sve činile da »izmešaju« ovaj starosedelački živalj s novodošlim stanovništvom iz srednje Evrope, pa ga nagoni da napušta svoja razbijena naselja i da se okuplja i nastanjuje u zbijenim naseljima, koja su unapred planirana i tačno na terenu obeležavana i podizana, i koja su već delimično bila naseljena Mađarima, Česima, Slovacima, Rusinima i Nemicima. Ta »nova sela« su imala niz osobina i obeležja koje »stara« vojvođanska sela nisu imala: bila su »ušorena« (dizala su se duž puta, »šora«); u odnosu na širinu bila su veoma dugačka; kuće su u prvo vreme bile razmaknute jedna od druge, ali se kasnijim raspadom »porodičnih zadruga« nižu jedna od druge u gustom poretku; po pravilu, kuće su »kalkanom« (dakle, svojim užim delom) bile okrenute »šoru«; ulice su se sekle pod pravim uglovima; u centru sela, a to je po pravilu najveća i glavna raskrsnica, dizani su spomenici i verske relikvije; između kuća i ulice nije bilo nikakvoga »platza«, tj. pretprostora itd. Ova su sela bila vrlo uređena (zatravljena, s drvoredima i cvećem, s prokopanim jarkovima između trotoara i puta, trotoari su mahom bili popločani, fasade kuća vrlo često obložene lepim keramičkim pločicama, kućne ograde su bile zidane, a kapije masivne, gvozdene, s inicijalima domaćina itd.).

Na uređenost ovih sela znatno utiču doseljenici iz srednje Evrope, koji su vekovne tradicije iz te oblasti poneli sa sobom u svoju novu otadžbinu.

6. Na ovakvu izgradnju kuća i sela u celini ukazuju i neki današnji nazivi sela i gradova koji su nekada bili sela: Pećinci, Zemun, Bežanija, Ravanica i sl.

Mnoga seoska naselja toga doba ostala su i do današnjih dana vrlo malo urbanistički izmenjena, ali se srednjeevropski živalj u njima sve više koncentrisao na nacionalno-jezičkoj osnovi, tako da je raspadom Austro-Ugarske definitivno propao plan ponemčenja i mađarizacije Vojvodine. Vojvođani su od ovih doseljenika poprimili niz običaja u vezi s uređenjem životnog prostora, i kao tradiciju su ih zadržali sve do drugog svetskog rata. Od tada se oseća permanentno odumiranje ove pozitivne tradicije, te ćemo se zadržati na nekim uzrocima koji su to odumiranje uslovili.

NEKI UZROCI DANAŠNJE NEUREĐENOSTI VOJVOĐANSKIH SELA

Ubrzani posleratni tempo razvitka naše zemlje, pa i Vojvodine, izazvao je značajne promjene i u vojvođanskom selu. Ali, za razliku od bezbroj pozitivnih učinaka ovoga razvoja na naše selo, imamo i očevidnih dokaza da se pozitivna tradicija vojvođanskih seljaka, što se tiče uređenja životne sredine, u tolikoj meri izgubila, da je neuređenost vojvođanskih sela gorući problem. Gde leže uzroci toga stanja? Navešćemo samo neke od njih, za koje ujedno držimo da spadaju u red najglavnijih:

1. Investicije su se u posleratnom periodu ulagale u naselja gradskog tipa (što je i razumljivo i opravdano). Sem objekata u zemljoradničkim zadrugama i gazdinstvima društvenog sektora, u našim selima se malo šta gradilo. Doduše, mnoga su sela dobila električnu struju, zadružne domove, škole i druge objekte infrastrukture, ali su vrlo retka ona sela koja se mogu pohvaliti bar tvrdim kolovozom. Budući da se, usled razvitka privrede, selo sve više povezuje s gradom, seoski stanovnik sve više ima mogućnosti da upoređuje grad sa selom. On opaža veći napredak grada i bolje uslove života u njemu, te biva rezigniran pred slikom svog neuređenog sela i počinje sanjati o prelazu u grad. Seljak se zbog toga manje brine za uređenje svoje životne sredine. S druge strane, on se ne uzda u veliku pomoć grada u svrhu uređivanja seoskog životnog prostora (jer »grad radi samo za sebe«), te smatra da će krajnjom zapaštenošću sela privući pažnju odgovornih faktora iz grada.

2. Posleratni intenzitet života u vojvođanskom selu bitno je izmenio distribuciju vremena produktivnog seljaka. Akcent na sve većoj i intenzivnijoj poljoprivrednoj proizvodnji u Vojvodini doveo je do toga da vojvođanski seljak nema onoliko slobodnog vremena, koliko ga je imao nekada, a koje bi koristio i za uređenje svoje stambene okoline. Dalje, vojvođanski seljak preraspodeluje svoj budžet, kupujući poljoprivredne mašine i uređaje, kako bi više i bolje proizvodio, i tako se održao u konkurenciji sa zemljoradničkim zadrugama i gazdinstvima društvenog sektora. Deo porodičnog budžeta vojvođanskog seljaka, koji je namenjen uređenju dvorišta, kuće i sl. sveden je stoga na minimum.

3. Industrijalizacija Vojvodine dovela je do nagle ekspanzije materijalnih elemenata. Podizanje fabrika i nepoljoprivrednih objekata, koji zahtevaju više radne snage no ikada pre, utiču na nagli priliv radne snage sa sela u gradove u kojima je koncentrisana industrija. Ovaj uticaj na selo ide u dva pravca: a) Mlađi seljaci masovno napuštaju sela, prelaze u neagrarna zanimanja i tako zauvek postaju stanovnici gradova. Zato, gotovo preko noći, čitava sela u Vojvodini ostaju na starim i iznemoglim ljudima, kojima je i

samo obrađivanje zemlje teret, a uređivanje životnog prostora suvišan, nepotreban napor.⁷ b) U vojvođanskim su selima brojni i seljaci industrijski radnici, tzv. »polutani«, koji stalno putuju iz sela u grad gde rade u fabricama. Njihovo radno vreme često traje i preko 18 časova (nekoliko sati provedu na putu, zatim rade 8 sati u fabrici, po povratku u selo rade na svom imanju), pa im usled toga ostaje vrlo malo vremena za takav »luksuz« kao što je uređivanje neposredne stambene okoline.

4. Poznata želja vojvođanskog seljaka da pred svojim susedima pokazuje svoje bogatstvo u vidu masivno građene kuće, svetle fasade ukrašene keramičkim pločicama, kitnjaste gvozdene kapije i sl., dakle preko spoljnih oznaka, doživela je transformaciju i sada se očituje u želji da se ima što više sredstava koja sačinjavaju unutrašnji porodični standard (radio, televizor, kola i sl.). I to je jedan od uzroka neuređenosti kuća i dvorišta. Na neuređenost on deluje dvostruko: a sredstva iz porodičnog budžeta odlaze na kupovinu tih proizvoda, pa se nema sredstava za uređenje kuće, dvorišta i sl. i b) seljak, barem vojvođanski, ne smatra više tačnim tvrdnju: »Kuća je ogledalo domaćina«, već »Uređaji u kući stvaraju društveni ugled domaćinu«. Ovakva shvatanja su samo logična posledica opšte trke za standardom koja je u velikoj meri zahvatila naše selo.

5. Posebno su zapušteni vojvođanski »goli salaši«. Stanovnici salaša sa svih strana su okruženi zemljištem poljoprivrednih gazdinstava društvenog sektora, ali se uporno »drže svog parčeta okućnice«, ne prezajući ni od kriminala.⁸ Takvi salaši su legla bolesti i primeri neuređenosti.

6. Posle drugog svetskog rata Vojvodinu su napustili potomci nekadašnjih doseljenika iz Nemačke, bilo zbog neprijateljske delatnosti za vreme rata bilo iz želje da žive u postojbini svojih roditelja. U njihove domove su se naselili kolonisti iz siromašnih krajeva naše zemlje. Oskudica u vodi i monotoni kameni okvir njihove bivše postojbine uslovi su kod ovih ljudi pomanjkanje osećanja za estetske vrednote, na koje se naslanja aktivnost za uređenje »locus vivandia«. Kolonistima su nedostajale higijenske navike. Nemajući estetsko-higijenske tradicije, doseljenici su vrlo brzo ruinirali prekrasne domove a katkada i cela sela, u koja su se naselili. Tako je i »nova kolonizacija Vojvodine« donekle uticala na lošu uređenost vojvođanskih sela.

Svim ovim uzrocima treba dodati i nedovoljnu angažovanost komunalnih službi u selima, njihov mali broj i nedovoljnu zainteresovanost, kao i niz drugih činilaca koji ne spadaju u delokrug ovog napisa.

OSNOVNI ČINIOCI UREĐENJA VOJVOĐANSKIH SELA

Po našem mišljenju, za dalji izgled vojvođanskih sela od presudne su važnosti ovi momenti:

1. Sve veća mehanizacija poljoprivrede i proširenje kooperacije između individualnog zemljaradnika i zemljaradničkih zadruga olakšaće rad vojvo-

7. Poljoprivredu Vojvodine već godinama ozbiljno pogađa nestašica radne snage. Računa se da je oko 30% poljoprivrednih domaćinstava u Vojvodini ostalo bez naslednika (Vidi: **Dnevnik**, članak u rubrici »Aktuelna tema« — **Višak u fabrici — manjak na njivi**, 1. jul 1965).

8. Vlasnici salaša »koegzistiraju« sa zemljištima gazdinstava društvenog sektora koja ih okružuju putem kriminala, gajeći stoku koja »slučajno« provaljuje u obrađene zemljišne komplekse tih gazdinstava. Na taj se način obezbeđuje održavanje stoke. Na primer: samo u molskom ataru, od oko 300 salaša, svega 200 imaju svoju zemlju, a ostalih 100 živi parazitski od krađe produkata sa zemljišta društvenih gazdinstava.

đanskom seljaku i stvoriti mu više slobodnog vremena, koje se svakako može iskoristiti i za uređivanje kuće, dvorišta, ulice i sl. Mehanizacija smanjuje radno vreme i time povećava kontingente slobodnog vremena.

2. Sve veći razvoj turizma u Vojvodini podstiče građane da za vreme »weekenda« i državnih praznika odlaze u sela, u prirodu, gde »ostavljaju« i elemente gradskog načina života, time utiču i na uređenje naselja.

3. Izgradnjom boljih komunikacija vojvođansko selo će još više biti povezano sa gradom, pa će i sami seljaci brže apsorbovati elemente gradskog načina života. Čini se da su tu od velikog uticaja veoma stare institucije: pijačni dan, vašar i sl. koje masovno »odvođe« seljake u naselja gradskog tipa.

4. Opšte povećanje društvenog i ličnog standarda uticaće i na kategoriju seljaka industrijskih radnika da brže putuju, a tako imaju i više slobodnog vremena za uređivanje svog stambenog prostora u selu.

5. Veoma važni prenosioci gradskih oblika života na vojvođansko selo su i učenici, koji svaki dan odlaze u škole u gradu, a posle nastave se vraćaju u sela.

6. Sve jedinstveniji sistem obrazovanja u selu i gradu dovodi do ujednačenosti stavova seljaka i građana u mnogim pitanjima, pa i u pitanjima uređenja životne sredine.

7. Zadruge i gazdinstva društvenog sektora, znatno će doprineti da se naše selo »izvlači« iz zaostalosti. Ovaj doprinos ide u dva pravca: a) u sela će se sve više koncentrisati školovani, obrazovani ljudi i b) zadruge i gazdinstva će podizati niz »pratećih« objekata (silose, puteve, otkupne stanice, magazine, prodavnice i sl.) koji će znatno uticati i na stvaranje kulturnih navika kod stanovnika vojvođanskih sela, a ujedno će i znatno pridoneti uređenju sela.

8. Dosadašnja brza migracija selo—grad, bez obzira što je u datom trenutku bila donekle i društveno-politički uslovljena i opravdana, poprimiće uskoro realniji, stalozheniji, i ekonomski opravdaniji ritam. Ova stabilizacija i normalizacija migracionih tokova selo—grad, odnosno usklađivanje procesa raslojavanja sela, s društvenim potrebama i ekonomskim mogućnostima, pridonće, takođe, poboljšanju životnih prilika u našim selima, a s time u vezi i uređenosti sela, kako u Vojvodini, tako i u drugim našim poljoprivrednim rejonima.

No, izgleda da su ovi procesi za sada još prespori, te se poboljšanje uređenosti sela ne može samo od njih očekivati. Potrebno je kod vojvođanskog seljaka probuditi i oživeti tradiciju za uređenje životnog prostora, a onde gde je nije bilo treba je stvoriti. To se, svakako, ne može učiniti nikakvim dekretima i naredbama, već samo saradnjom odgovornih faktora i seljaka, seljaka među sobom i sela u celini, a na ovome se upravo sada radi.

Summary

SOME CAUSES OF UNTIDINESS OF VILLAGES IN VOJVODINA

From old village has lagged behind town by the tidiness of its streets and houses and by its general hygienic and communal standard as well. However a life of peasants and natural environment of village provoke contrast images in

minds of town's dwellers. On the one hand village provoke oftenly a notion of soil, dust and untidiness and on the other hand romantic notions about village as an ideal place for spiritual peace, tranquillity and life not subjected to the chronometer.

Villages in Vojvodina were till not long ago famous far and wide by their architecture, tidiness and care of their inhabitants for the cultural and aesthetic singht of their villages. The author of this article tries to analyse and find out the causes of nowadays untidiness of villages in Vojvodina.

In the first part the short history of the development of settlements in Vojvodina till todote is given. E. g. for the earliest period just before the Turkish invasion the author says: »Peasants' houses were partially underground and actually only eaves of these earthcabins were above the earthsurface. Only the high sweep of a draw-well and the smoke coming out of these earthcabins were indicators of human being's existence«. Circumstances considerably changed in times when Vojvodina came under the Austrian rule in 18-th century. New villages were being built an new settlers coming from the Meedle Europe strongly influenced the regulation of their living space.

In the second part some causes of todote untidiness of villages were given, and in the third part the basic factors upon which depend the anew embellishment and arrangement of villages in this region.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ИСТОЧНИКИ НЕУСТРОЙСТВА СЕЛ В ВОЕВОДИНЕ

Село всегда отставало за городом в устройстве домов и улиц, а также в общем гигиеничном и коммунальном стандарте. Между тем, жизнь крестьян и естественная среда деревни вызывают у жителей города противоположные представления. С одной стороны деревня часто вызывает помысль о загрязнении, пыли и нечистоте, а с другой стороны романтические представления о сельской среде идеальной для душевного покоя, спокойствия и жизни без подчинения хронометру.

Села Воеводини до недавно были далеко известны по своему устройству, постройке, аккуратности и заботе сельских жителей о культурном и эстетическом виде своих селений. В последнее время эти обстоятельства значительно изменились. Автор этой статьи пытается дать анализ и заметить причины нынешнего неустройства в селах Воеводини.

В первой главе автор выносит короткую историю развития селений в Воеводине с времени когда её населяли до сих пор.

Во второй главе приводятся некоторые причины теперешнего неустройства - отсталости сел в Воеводине, а в третей основные факторы от которых зависит повторное украшивание и устройство сел в этой области.